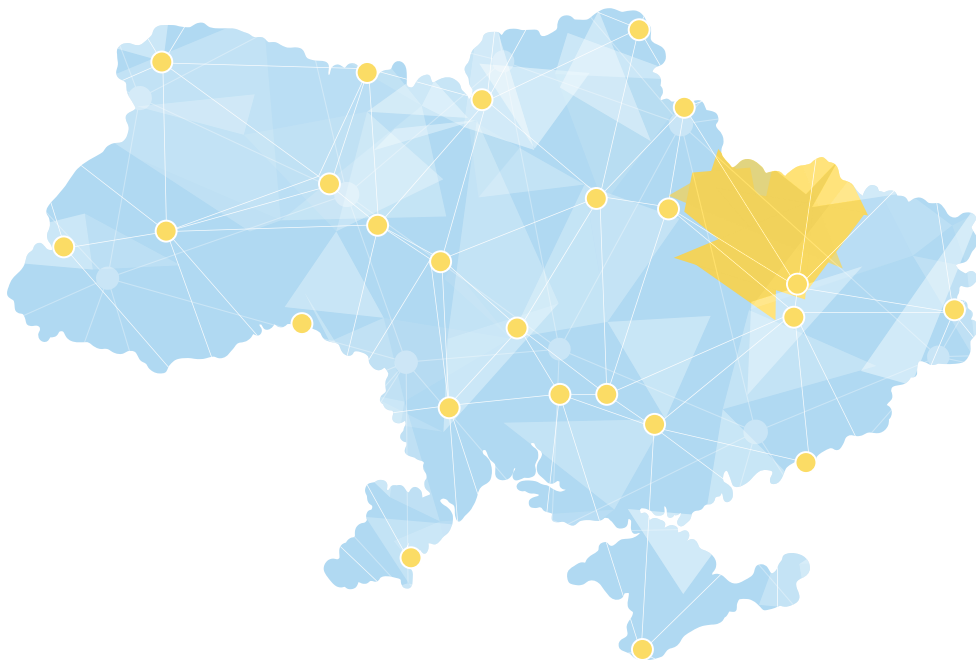

АНАЛІЗ ПОТЕНЦІЙНИХ КЛАСТЕРІВ **ХАРКІВСЬКОЇ** ОБЛАСТІ

ТРАВЕНЬ 2025

ЗМІСТ

I. Соціальний та економічний потенціал Харківської області	2
II. Структура економіки області	5
III. Стратегічні цілі розвитку Харківської області	8
IV. Підходи до визначення потенційних кластерів	10
V. Окремі кластери в економіці	15
VI. Висновки і рекомендації	29

I. СОЦІАЛЬНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Загальна інформація про область. Харківська область розташована у східній частині України, її площа – 31,4 тис. квадратних кілометрів. Наявне населення області станом на 01.01.2023 – 2 596,0 тис. осіб, за оцінками ГУ статистики у Харківській області. Обласний центр – місто Харків з населенням понад 1,4 млн осіб станом на 01.01.2022. За оцінками Харківської ОВА, станом на березень 2025 року в Харкові мешкало 1,1 млн осіб. Найбільші міста області – Харків, Ізюм, Чугуїв, Люботин, Златопіль, Лозова, Куп'янськ. Більшість міст області мають населення менше 50 тис. осіб. Харківська область є високоурбанізованою: за даними про структуру населення, наявними на 01.01.2022, міське населення становило 2 115,1 тис. осіб (84,1%), сільське населення – 483,9 тис. осіб (18,6%).

Таблиця 1. Адміністративна структура Харківської області станом на 2025 рік

Адміністративно-територіальна одиниця	Кількість
Райони	7
Громади	56
Міста	17
Селища	200
Села	1 538

Географічне розташування області. Харківська область розташована в регіоні Слобідська Україна, у північно-східній частині Придніпровської низовини. Є високоурбанізованою областю, з розвиненим промисловим комплексом. Вона межує з Луганською, Донецькою, Дніпропетровською, Полтавською, Сумською областями України, а також з Белгородською областю росії. Територію області перетинають магістральні залізні та шосейні дороги, через які вона має зв'язок з багатьма регіонами України та рф, однак воєнна агресія рф значно зменшила значущість цих шляхів¹.

Економічна специфіка області. На момент створення області у 1932 році Харків був досить розвиненим промисловим містом. Він виконував функції столиці Радянської України з березня по червень 1919 та з грудня 1919 по червень 1934 років. Бурхливий процес індустріалізації спричинив зростання кількості міського населення, що значною мірою відбувалося за рахунок припливу сільських жителів, а також жителів сусідніх міст і регіонів. Різко змінився склад населення регіону загалом. Якщо у 1920 році на Харківщині 80% населення проживало в сільській місцевості, то у 1939 році таких було 48%. Форсовані темпи перетворень мали і зворотний бік – виникнення диспропорцій в економіці, відставання соціальної сфери, політичний диктат і репресії. Зокрема, жертвами Голодомору 1932–1933 років на Харківщині стало близько 1,5 млн осіб². Під час Другої світової війни з липня 1941 року область було окуповано німецькими військами. Харківщина зазнала величезних матеріальних збитків та масштабних людських втрат: на момент звільнення населення Харківщини скоротилося більш ніж у чотири рази³.

У повоєнний час Харківщина стала важливим сільськогосподарським, індустріальним, транспортним і науковим регіоном.

¹ Вебсайт Харківської ОВА. URL:

<https://kharkivoda.gov.ua/oblasna-derzhavna-administratsiya/struktura-administratsiyi/strukturni-pidrozdzili/717/129448>.

² Вебсайт Харківської обласної ради. URL: <https://oblrada-kharkiv.gov.ua/history>.

³ Вебсайт Харківської обласної ради. URL: <https://oblrada-kharkiv.gov.ua/history>.

Вигідне транспортно-географічне розташування, відносна близькість до місць одержання сировини і палива, концентрація наукових та інженерних кадрів зумовили швидкий розвиток області. Підприємства Харківської області були невід’ємною частиною військово-промислового комплексу СРСР, а концентрація закладів освіти і наукових установ дозволила Харкову утримувати лідерські позиції наукового та освітнього центру. За період Незалежності України економіка Харківської області зазнала перетворень. Традиційні галузі продовжують працювати, при цьому розвинувся сектор малого та середнього бізнесу (МСБ), з’явився найбільший промислово-речовий ринок України «Барабашово», що має площу понад 75 га і є найбільшим у Східній Європі. У промисловості значне місце посідають випуск енергетичного устаткування, військової техніки, верстатобудування, аерокосмічна галузь, радіоелектронна промисловість, IT-сектор та машинобудування для сільського господарства. Паливно-енергетичний комплекс області є провідним в Україні за обсягом енергоносіїв (газу і газоконденсату), що видобуваються, та обсягами виробництва електроенергії. В області добувається майже 47% газу України. Харківщина зберігає також агропромисловий потенціал. Крім того, Харків зберігає статус освітнього центру України.

Розвиток людського капіталу. Населення області скорочувалось перед початком повномасштабного вторгнення рф, у тому числі за рахунок населення працездатного віку. З початком повномасштабного вторгнення почалась міграція населення, достовірних даних щодо якої недостатньо. Хоча з області виїхала значна кількість населення, станом на 03.04.2025 Харківська область є одним із лідерів серед регіонів України за кількістю внутрішньо переміщених осіб – 521,0 тис. осіб⁴.

Таблиця 2. Загальна чисельність і вікова структура постійного населення Харківської області станом на 01.01.2022

Вікова когорта	Чисельність, тис. осіб	Частка, %
Все населення	2 583,3	100%
Населення віком 0–15 років	373,6	14,5%
Населення віком 16–59 років	1 572,2	60,9%
Населення віком від 60 років	637,5	24,7%

Джерело: ГУ статистики у Харківській області.

В області спостерігається низька концентрація кількості дітей, однак частка населення працездатного віку є відносно високою – майже 61%.

Харків є важливим освітнім центром країни і формує кадровий резерв як для області, так і для інших регіонів України. Крім Харкова, заклади фахової передвищої і професійної (професійно-технічної) освіти діють у різних населених пунктах області. З огляду на близькість бойових дій та безпекові ризики, зараз навчання ведеться дистанційно, а деякі заклади освіти релокувались до інших областей.

Загалом у Харківській області діють⁵:

1 вищої освіти – 32 заклади, з яких 17 університетів, чотири академії і два інститути державної форми власності, два заклади комунальної форми власності, сім закладів приватної форми власності;

2 фахової передвищої освіти – 44 заклади, з яких 29 закладів державної форми власності, 13 закладів комунальної форми власності, два заклади приватної форми власності;

⁴ За даними Харківської ОВА.

⁵ Дані Реєстру суб'єктів освітньої діяльності (<https://registry.edbo.gov.ua/>) з наступною перевіркою наявності діяльності (наявність вебсайту з інформацією про заклад, спеціальності і умови вступу). Деякі заклади професійної (професійно-технічної) мають лише активну сторінку у Facebook/Meta.

3 професійної (професійно-технічної) освіти – 24 заклади, з яких 23 заклади державної форми власності та один заклад приватної форми власності.

У системі освіти Харківської області спостерігається серйозний дисбаланс: студентів закладів вищої освіти (119,9 тис. осіб) у 3,7 раза більше, ніж студентів закладів фахової передвищої освіти та учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти (разом – 32,2 тис. осіб) (див. Таблицю 3). Важливо, однак, що Харків є освітнім центром національного рівня, і кількість студентів закладів вищої освіти зумовлена також наявністю закладів, до яких вступають абітурієнти з багатьох регіонів.

Таблиця 3. Контингенти закладів освіти Харківської області у 2023/2024 навчальному році, тис. осіб

Тип закладів	Студентів/учнів, тис. осіб
Заклади вищої освіти	119,9
Заклади фахової передвищої освіти	19,9
Заклади професійної (професійно-технічної) освіти	12,3*

Джерело: ГУ статистики у Харківській області.

* Станом на кінець 2023 року. Дані наведено без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

У закладах вищої освіти Харківської області пропонується здобуття освіти за широким спектром спеціальностей: технічних, гуманітарних, фінансових, управлінських тощо. Також є можливості здобуття юридичної та військової освіти. З огляду на безпекові ризики, ключовим питанням є збереження потужностей освітніх закладів. Перспективний погляд на розвиток вишів включає наближення освітніх програм до реальних потреб бізнесу, підвищення їхньої адаптивності та формування системи дієвої дуальної освіти.

У закладах фахової передвищої освіти створено можливості для здобуття освіти у сфері біотехнологій, машинобудування, інформаційних технологій, медицини, а також економічних спеціальностей. Такі спеціальності забезпечують кадрову базу для підприємств області, але залишається актуальним питання наближення навчальних програм до реальних потреб бізнесу.

У закладах професійної (професійно-технічної) освіти значна увага приділяється технічним і будівельним спеціальностям, а також підготовці кадрів для сфери гостинності та побутового обслуговування. Водночас вкрай нечисленний контингент таких закладів освіти не дає достатньої кількості кадрів для бізнесу. В області зберігається дефіцит робітничих кадрів.

Вплив повномасштабної війни. Харківська область перебуває в зоні бойових дій з початку вторгнення рф. 8–10 вересня 2022 року Збройні Сили України в ході масштабного контрнаступу відсунули війська російських загарбників із Балаклії, Ізюма та Куп'янська. Успішна операція усунула небезпеку артилерійських обстрілів для Харкова, а також загрозу для угруповання українських військ у Донецькій області. Прикордонне розташування області визначає її стратегічне значення як оборонного та логістичного вузла. Транспортна інфраструктура регіону активно використовується для забезпечення військових операцій. Область також виконувала функцію гуманітарного хабу, де розміщувались внутрішньо переміщені особи та координувалась допомога⁶.

⁶ Вебсайт Харківської ОВА. URL:

<https://kharkivoda.gov.ua/oblasna-derzhavna-administratsiya/struktura-administratsiyi/strukturni-pidrozdili/717/129448>

II. СТРУКТУРА ЕКОНОМІКИ ОБЛАСТІ

Суб'єктний склад економіки. За даними ГУ статистики у Харківській області, в області налічується близько **18,8 тис. активних підприємств**, за даними ДПІ у Харківській області – **131,8 тис. фізичних осіб – підприємців (ФОП)**. Однак дані щодо ФОП не відображають реальної ситуації, бо певна кількість ФОП не веде діяльності, тому кількість активних ФОП є нижчою.

Загалом структурі економіки Харківської області властива значна частка малого бізнесу. Малі підприємства також забезпечують значну частину зайнятості й надходжень до бюджетів усіх рівнів. Очевидно, що воєнні дії на території області та постійні атаки на Харків та інші міста області мали вплив на скорочення виробництва всіх підприємств, однак вага малих підприємств була найбільш значною і у 2019 році, до початку кризових явищ, пов'язаних із пандемією COVID-19 та повномасштабного агресією рф.

У 2023 році великі підприємства області забезпечували роботою 29,9 тис. зайнятих осіб, середні – 157,9 тис. осіб, 80,3 тис. осіб було працевлаштовано завдяки малим підприємствам (див. **Таблицю 4**).

Середні підприємства виконують важливу економічну роль у житті області. Вони забезпечують понад половину загальної зайнятості (59% усіх зайнятих на підприємствах) та обсягу реалізації (57%), а також є значним рушієм економічного зростання.

Таблиця 4. Основні показники діяльності підприємств Харківської області у 2023 році

Сегмент	Підприємств, суб'єктів	% від усіх підприємств	Зайняті на підприємствах, осіб	% від усіх зайнятих працівників	Обсяг реалізації, млн грн	% від сукупного обсягу реалізації підприємств
Великі	18	0,1%	29 877	11,1%	78 355,6	15,7%
Середні	900	4,8%	157 889	58,9%	284 933,9	57,0%
Малі	17 865	95,1%	80 320	30,0%	136 830,1	27,4%
з них мікро-	15 729	83,7%	36 443	13,6%	48 727,1	9,7%
Загалом	18 783	100%	268 086	100%	500 119,6	100%

Джерело: ГУ статистики у Харківській області.

Галузева структура економіки. У структурі економіки Харківської області значну вагу мають промисловість (33,1% обсягу реалізації підприємств) і торгівля (39,6%), а також сектор сільського господарства (6,1%). Фінансова і страхова діяльність забезпечує 8,0% обсягу реалізації підприємств. Важливо зазначити, що область є зоною високого ризику через воєнні дії, і це впливає на економічну структуру і спроможність підприємств.

**Таблиця 5. Реалізація продукції та послуг підприємствами
Харківської області у 2023 році**

Вид економічної діяльності	Обсяг реалізованої продукції*	
	тис. грн	% реалізованої продукції
Сільське, лісове та рибне господарство	30 354 360	6,07%
Промисловість	165 349 872	33,06%
Будівництво	13 038 005	2,61%
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	197 824 641	39,56%
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	9 219 451	1,84%
Тимчасове розміщування та організація харчування	886 035	0,18%
Інформація та телекомунікації	16 615 402	3,32%
Фінансова та страхова діяльність	39 923 437	7,98%
Операції з нерухомим майном	5 567 277	1,11%
Професійна, наукова та технічна діяльність	7 482 957	1,50%
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	3 864 737	0,77%
Освіта	151 151	0,03%
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	9 587 023	1,92%
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	85 044	0,02%
Надання інших видів послуг	170 180	0,03%
Загалом	500 119 570	100,00%

Джерело: Державна служба статистики України.

** Без урахування діяльності банків та бюджетних установ.*

Структура промислового виробництва області є доволі диверсифікованою. Велику вагу має виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (27,3% обсягу реалізованої продукції підприємств). Машинобудування забезпечує 15,4% обсягу реалізації, виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції – 8,7%, а виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність – 4,2%. (див. **Таблицю 6**).

Таблиця 6. Обсяг реалізованої промислової продукції підприємств Харківської області у 2023 році

Основні галузі промисловості	Обсяг реалізованої продукції*	
	тис. грн	% реалізованої продукції
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	867 312	0,52%
Переробна промисловість, у т. ч.:	123 398 066	74,63%
виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	45 063 912	27,25%
текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	4 324 165	1,13%
виготовлення виробів з деревини, паперу та поліграфічна діяльність	6 966 762	1,47%
виробництво коксу та продуктів нафтопереробки	к**	нд
виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	5 165 972	1,16%
виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	к**	нд
виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	14 328 643	8,86%
металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	8 149 846	6,51%
машинобудування	25 534 975	9,50%
виробництво меблів	2 414 736	0,35%
виробництво іншої продукції	1 596 977	0,60%
ремонт і монтаж машин і устаткування	3 316 812	1,47%
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	38 128 288	34,15%
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	2 956 207	2,02%
Загалом	165 349 872	100,00%

Джерело: Державна служба статистики України.

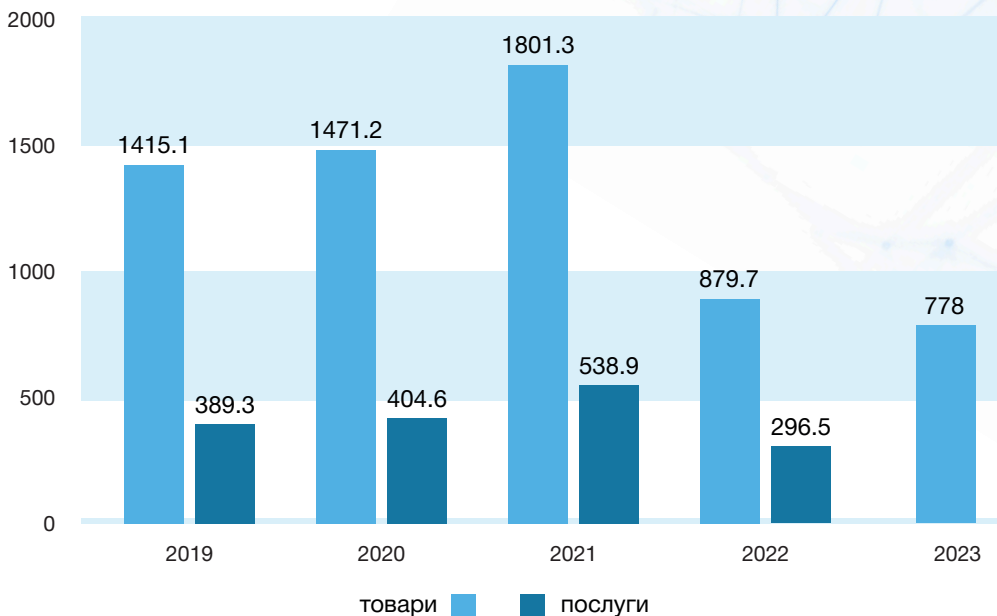
* Без урахування діяльності банків та бюджетних установ.

** Дані не оприлюднюються на виконання вимог Закону України «Про офіційну статистику» для забезпечення гарантій органів державної статистики щодо статистичної конфіденційності.

Експортний потенціал економіки. Труднощі воєнного часу призвели до зменшення експортного потенціалу області. До повномасштабного вторгнення спостерігалась позитивна динаміка експорту як товарів, так і послуг (див. **Діаграму 1**). Загальний обсяг експорту товарів суб'єктами господарювання, що ведуть діяльність на території області, у 2023 році становив 778,0 млн дол. США.

Динаміка експорту послуг суб'єктів господарювання, що ведуть діяльність на території області, упродовж 2019–2021 років була позитивною, у 2022 році експорт послуг закономірно знизився і становив 296,5 млн дол. США, або 55,0% від рівня 2021 року (дані за 2023 рік не опубліковано).

Діаграма 1. Динаміка експорту товарів і послуг з Харківської області, 2019–2023 роки, млн дол. США

Джерело: ГУ статистики у Харківській області.

Дані щодо структури експорту товарів із Харківської області у 2023 році демонструють значну частку сільськогосподарської продукції рослинного походження (31,1% експорту), жирів та олій (13,7 %) і готових харчових продуктів (11,2%). Продукція машино- і приладобудування становить 19,0% загального обсягу експорту товарів у 2023 році⁷. Таким чином, у структурі експорту присутні як товари з високою, так і з відносно низькою доданою вартістю.

Структура експорту послуг вирізняється значною часткою послуг у сфері телекомунікації, комп'ютерних та інформаційних послуг, які становлять 85,6% загального обсягу експорту всіх послуг у 2022 році. Експорт решти послуг, які надають суб'єкти господарювання області, значно менший за обсягом. Зростання обсягу експорту послуг вказує на збільшення кількості та активізацію суб'єктів господарювання, які ведуть діяльність у сферах економічної діяльності з вищою доданою вартістю.

III. СТРАТЕГІЧНІ ЦІЛІ РОЗВИТКУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У своєму розвитку Харківська область керується Стратегією розвитку Харківської області на 2021–2027 роки (далі – Стратегія)⁸. 24 квітня 2025 року оновлену редакцію Стратегії було затверджено на засіданні Харківської обласної ради (рішення № 1150–VIII). Стратегію викладено в новій редакції для врахування завдань актуалізованої Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки та вимог чинного законодавства.

⁷ ГУ статистики у Харківській області.

⁸ URL:

<https://kharkivoda.gov.ua/oblasna-derzhavna-administratsiya/struktura-administratsiyi/strukturni-pidrozdili/717/129448>

Крім цього, її оновлено з урахуванням наслідків російської збройної агресії, нових пріоритетів соціально-економічного розвитку та впровадження у Харківській області європейських практик економічної та соціальної згуртованості регіонів та територіальних громад.

Стратегія визначає п'ять стратегічних цілей. У сфері економічного розвитку Стратегія визначає Стратегічну ціль 3 «Побудова конкурентоспроможної та смарт-спеціалізованої просторової економіки з високою доданою вартістю», яка включає чотири оперативні цілі:

- 3.1. Упровадження кластерного підходу до побудови смарт-спеціалізованої структури економіки, інтегрованої в глобальні ланцюги створення доданої вартості.

- 3.2. Забезпечення стійкості економіки громад регіону в умовах військових загроз.

- 3.3. Підтримка реінтеграційних моделей розвитку малого та середнього бізнесу та соціального підприємництва.

- 3.4. Відновлення та модернізація транспортної, енергетичної та комунікаційної інфраструктури з урахуванням потреб стабільного транспортного сполучення та забезпечення життєдіяльності населення в територіях підвищеного ризику.

Найбільш важливою для цілей кластерного аналізу є оперативна ціль 3.1. Як зазначено у Стратегії, Харківська область має значний інноваційний потенціал, зумовлений наявністю потужних промислових підприємств, науково-дослідних установ і висококваліфікованих кадрів. Кластеризація ключових галузей та їх інтеграція у глобальні ланцюги створення доданої вартості розглядається як стимул для розвитку ключових галузей. З огляду на вплив війни, Стратегію спрямовано на відновлення економіки через стимулювання інновацій, цифровізацію та розвиток кліматично нейтральних технологій. Стратегія визначає смарт-спеціалізовані інноваційні кластери, які мають потенціал для розвитку:

- 1) Смарт-спеціалізовані інноваційні кластери Харківської області, які належать до сфери управління центральних органів виконавчої влади:

- енергомашинобудування;
- виробництво бронетанкової техніки;
- авіаційна промисловість;
- створення і виробництво нових матеріалів.

- 2) Смарт-спеціалізовані інноваційні кластери Харківської області, які належать до сфери управління регіональних органів виконавчої влади або перебувають у приватній власності:

- біофармацевтична галузь;
- інформаційні технології;
- креативні індустрії;
- агропереробка.

Сьогодні Харківська область є регіоном із найбільшою кількістю зруйнованих об'єктів інфраструктури – як економічної, так і енергогенеруючої, житлово-комунальної та житлової. Крім того, істотно постраждало довкілля та сільськогосподарські землі. В умовах продовження бойових дій залишаються дуже високими ризики руйнувань, релокації бізнесу та втрат населення. Однак Стратегія визначає певні ключові засади для бачення майбутнього з урахуванням пріоритетів повоєнного відновлення. Таке бачення є важливим для збереження потенціалу регіону, який, попри воєнні ризики і втрати, залишається вкрай важливим для країни.

IV. ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОТЕНЦІЙНИХ КЛАСТЕРІВ

Для визначення кластерів із найбільшим потенціалом для розвитку і завдяки цьому – для економічного зростання області було проаналізовано три структурні показники:

- 1 загальна кількість підприємств;
- 2 загальна кількість зайнятих на підприємствах;
- 3 обсяг реалізації підприємств (див. **діаграми 2.1–2.3**).

Вища концентрація окремих галузей і секторів в області порівняно з середньою вагою відповідних показників області та середніми значеннями по Україні загалом є вказівкою на потенціал формування відповідного кластера. Для згладжування коливань використовуються показники не річного, а п'ятирічного зростання галузі або сектору, однак для врахування впливу чинників пандемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення РФ на динаміку розвитку цих галузей і секторів було зроблено порівняння 2023 року з 2021 роком, яке демонструє стан економіки до та після початку повномасштабного вторгнення.

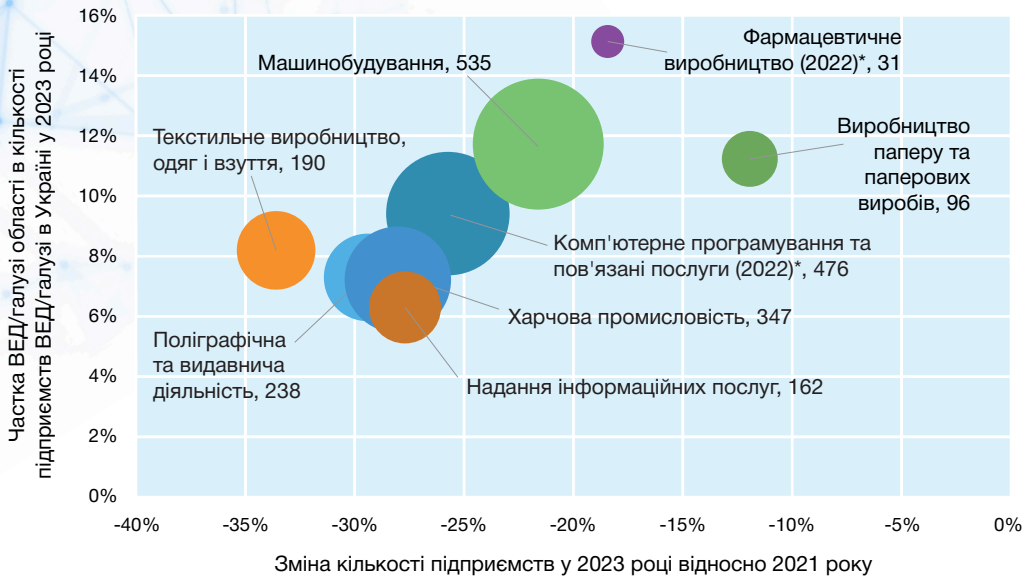
На діаграмах 2.1–2.3 на осі абсцис позначено порівняння 2023 та 2021 років, на осі ординат – рівень відносної концентрації галузі/сектору:

- **у середньому підприємства всіх галузей області становлять 6,1% підприємств України у 2023 році**, тож вища за 6,1% частка підприємств певної галузі області від загальної кількості підприємств галузі в Україні демонструє вищу концентрацію;
- **у середньому зайняті на підприємствах усіх галузей області становлять 5,3% зайнятих на підприємствах України у 2023 році**, тож вища за 5,3% частка зайнятих на підприємствах певної галузі області від загальної кількості зайнятих на підприємствах галузі в Україні демонструє вищу концентрацію;
- **у середньому обсяг реалізації підприємств усіх галузей становить 3,7% обсягу реалізації підприємств України у 2023 році**, тож вища за 3,7% частка в обсязі реалізації підприємств певної галузі області від загального обсягу реалізації підприємств галузі в Україні демонструє вищу концентрацію.

Площа кругів відображає абсолютне значення кількості підприємств галузі (**Діаграма 2.1**), кількості зайнятих на підприємствах галузі (**Діаграма 2.2**), обсягу реалізації підприємств галузі (**Діаграма 2.3**).

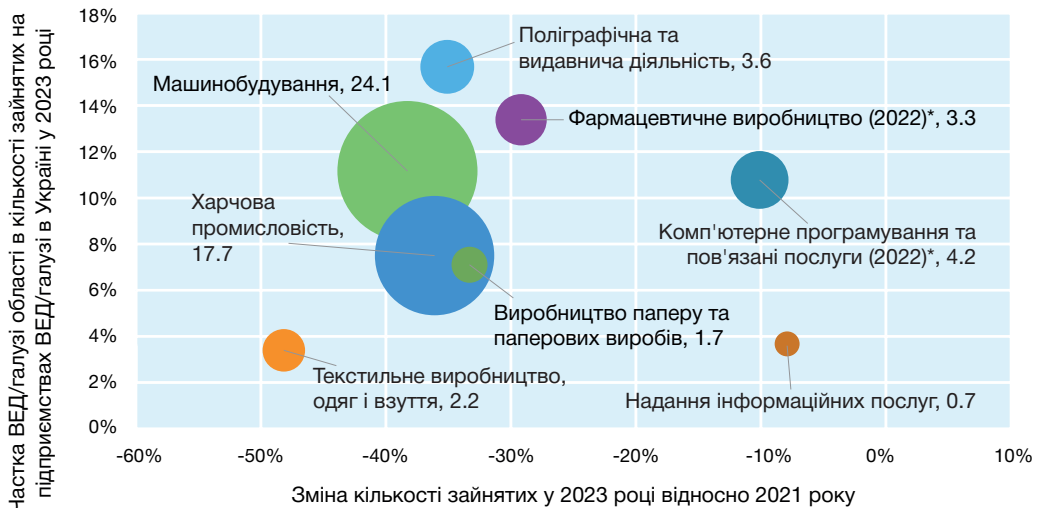
Важливо також враховувати, що наведений аналіз включає тільки дані підприємств, а деякі сектори мають велику вагу фізичних осіб – підприємців (ФОП), тому загальне розуміння концентрації галузей має бути скориговано з урахуванням ФОП. Динаміка потенційних кластерів істотно залежить від активності та спеціалізації фізичних осіб – підприємців, тому що вони становлять від 30% до 96% суб'єктів окремих галузей і видів економічної діяльності, а також понад половину зайнятих у непромислових секторах. Крім кількісного аналізу, було проведено консультації з департаментом економіки і міжнародних відносин Харківської ОВА та фокусовані групові інтерв'ю з представниками бізнесу обраних потенційних кластерів. Мета збору якісної інформації полягала в тому, щоб верифікувати і розширити бачення потенційних кластерів та перспектив їх розвитку.

Діаграма 2.1. Кількість підприємств відповідної ВЕД/галузі, 2023 рік, одиниць

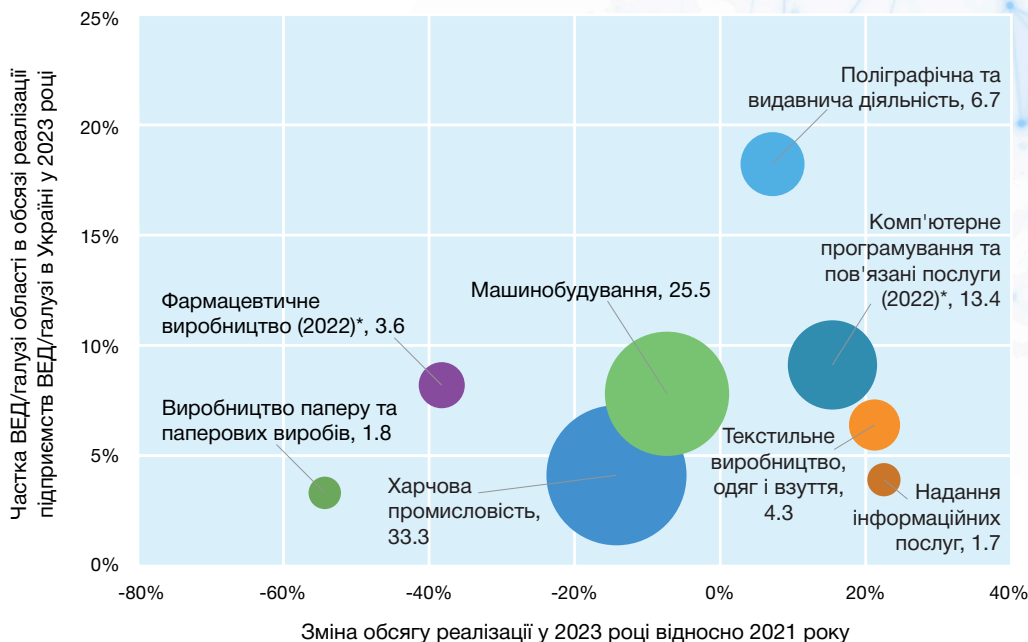
* Дані про 2023 рік щодо зайнятості та обсягу реалізації не оприлюднюються на виконання вимог Закону України «Про офіційну статистику» для забезпечення гарантій органів державної статистики щодо статистичної конфіденційності. Кількість підприємств також подано за 2022 рік.

Діаграма 2.2. Зайнятість на підприємствах відповідної ВЕД/галузі, 2023 рік, тис. осіб

* Дані за 2023 рік не оприлюднюються на виконання вимог Закону України «Про офіційну статистику» для забезпечення гарантій органів державної статистики щодо статистичної конфіденційності.

Діаграма 2.3. Обсяг реалізації підприємств відповідної ВЕД/галузі, 2023, млрд грн

* Дані за 2023 рік не оприлюднюються на виконання вимог Закону України «Про офіційну статистику» для забезпечення гарантій органів державної статистики щодо статистичної конфіденційності.

Таблиця 7. Державна класифікація ВЕД, смарт-спеціалізація та кластери Харківської області з відбором пріоритетних

Вид економічної діяльності / галузь промисловості	Смарт-спеціалізація	Потенційний кластер	Коментарі
Переробна промисловість: машинобудування 1) Виробництво електродвигунів, генераторів і трансформаторів 2) Виробництво двигунів і турбін, крім авіаційних, автотранспортних і мотоциклетних двигунів Вища освіта	Енергомашинобудування	Кластер належить до сфери управління центральних органів виконавчої влади.	В області працюють підприємства галузі енергомашинобудування, наявний певний рівень концентрації та консолідації сектору, але в цьому дослідженні інформація щодо кластера не збиралась.

3) Виробництво зброї та боєприпасів 4) Виробництво військових транспортних засобів Вища освіта	Виробництво бронетанкової техніки	Кластер належить до сфери управління центральних органів виконавчої влади.	Галузь є стратегічно важливою для оборонно-промислового комплексу України, її діяльність є закритою для широкого загалу; в цьому дослідженні інформація щодо кластера не збиралась.
5) Виробництво повітряних і космічних літальних апаратів, супутнього устаткування Вища освіта	Авіаційна промисловість	Кластер належить до сфери управління центральних органів виконавчої влади.	Галузь є стратегічно важливою для оборонно-промислового комплексу України, її діяльність є закритою для широкого загалу; в цьому дослідженні інформація щодо кластера не збиралась.
Переробна промисловість: 1) Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції Дослідження й експериментальні розробки у сфері інших природничих і технічних наук Вища освіта	Створення і виробництво нових матеріалів	Кластер належить до сфери управління центральних органів виконавчої влади.	Розробки та інновації в секторі є стратегічно важливими для України, але в цьому дослідженні інформація щодо кластера не збиралась через низьку доступність інформації про галузь.
Переробна промисловість: 1) Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів Дослідження й експериментальні розробки у сфері біотехнологій Вища освіта	Біофармацевтичне виробництво	Фармацевтичне виробництво ⁹	Кластер розглядається як пріоритетний через те, що в області наявні виробничі потужності, відповідні заклади освіти і наукові кадри.
Комп'ютерне програмування Вища освіта	Інформаційні технології	Інформаційні технології ¹⁰	Кластер розглядається як пріоритетний, тому що в області діє такий кластер, наявні традиції та кадри. ІТ-сфера є гнучкою і може відігравати роль підтримки інших секторів і галузей.

⁹ КВЕД 72.11 «Дослідження й експериментальні розробки у сфері біотехнологій» не включено в аналіз через відсутність даних. Вищу освіту не включено в розрахунки через відсутність статистичних даних щодо спеціалізованої освіти.

¹⁰ Вищу освіту не включено в розрахунки через відсутність статистичних даних щодо спеціалізованої освіти.

Виробництво кіно- та відеофільмів, телевізійних програм, видання звукозаписів Діяльність у сфері радіомовлення та телевізійного мовлення Рекламна діяльність і дослідження кон'юнктури ринку Інша професійна, наукова та технічна діяльність Вища освіта	Креативні індустрії (окрім інформаційних технологій)	Немає	Поняття креативних індустрій включає широкий спектр діяльності, відповідно, широкий спектр залучених організацій та бізнесів. Креативні індустрії живляться відповідною освітою та розвинутою ІТ-сферою. Аналіз перспектив креативних індустрій загалом виходить за рамки цього звіту.
Видання книг, періодичних видань та інша видавнича діяльність		Поліграфічна та видавнича діяльність ¹¹	З-поміж креативних індустрій пропонується виділити поліграфічну та видавничу діяльність як найбільш сформовану і розвинену.
Переробка промисловості: 1) Поліграфічна діяльність, тиражування записаної інформації			
Сільське господарство, мисливство та надання пов'язаних із ними послуг	Агропереробка	Немає	Сільське господарство пропонується не включати у кластер на цьому етапі через кризовий стан в умовах бойових дій. Цей сектор забезпечує ресурсну базу для харчової промисловості.
Виробництво харчових продуктів		Харчова промисловість	Агропереробка в частині харчової промисловості є пріоритетним кластером, у якому можливі інновації та активний розвиток.
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	Немає	Немає	Текстильне виробництво, а також виробництво одягу та взуття є відносно розвиненим, але стикається з істотним кадровим голодом, що перешкоджає розвитку, і не є системотворчим для області.
Надання інформаційних послуг	Немає	Немає	Сегмент надання інформаційних послуг не є самостійним кластером, але може увійти до кластера креативних індустрій або інформаційних технологій.

¹¹ До кластера включено всі види видавничої діяльності (КВЕД 58). Вищу освіту не включено в розрахунки через відсутність статистичних даних щодо спеціалізованої освіти.

V. ОКРЕМІ КЛАСТЕРИ В ЕКОНОМІЦІ

Інформаційні технології

ІТ-сектор Харківській області в останнє десятиліття перед повномасштабним вторгненням рф розвивався дуже динамічно, базуючись на потужному кадровому потенціалі області й наявності профільної організації «Харківський ІТ кластер». Харків є другим після Києва освітнім центром України, крім того, в місті діє значна кількість наукових установ, насамперед технічного спрямування.

В області функціонують кілька університетів, що здійснюють підготовку кадрів у сфері ІТ-технологій: Харківський національний університет радіоелектроніки, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця, Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», а також низка коледжів. Заклади освіти переважно сконцентровано в Харкові.

У Харкові працюють великі українські ІТ-компанії, що мають підрозділи в багатьох містах України: EPAM Ukraine, SoftServe, GlobalLogic, Ajax Systems, ZONE3000, DataArt, NIX, Sigma Software, Netpeak Group¹².

У 2023 році частка зайнятих у сфері ІТ становила 1,4% від усіх зайнятих на підприємствах області, обсяг реалізації становив 2,5% сукупного обсягу реалізації підприємств області, а експорт комп'ютерних послуг – 82,3% експорту послуг у 2022 році. Обсяг реалізації зріс на 8,1% у 2023 році порівняно з 2021 роком¹³. Частку від обсягу реалізації підприємств, спеціалізованих на комп'ютерному програмуванні, консультуванні та пов'язаних з ними діяльності в Україні, можливо розрахувати лише для 2022 року через відсутність загальноукраїнських даних за 2023 рік. У 2022 році ця частка становила 9,4%.

За альтернативними даними, які надав Харківський ІТ-кластер:

- Станом на кінець 2023 року кількість активних ІТ-компаній становила 535, кількість ФОП у секторі сягнула 36,3 тис. осіб. У 2024 році кількість компаній та ФОП скоротилась відповідно до 530 (-0,9%) та 30,2 тис. осіб (-16,8%).
- Кількість фахівців, зайнятих у галузі у 2023 році, становила 48,5 тис. осіб і зросла у 2024 році до 50,8 тис. осіб (+4,7%).
- Виручка ІТ-галузі становила 1,57 млрд дол. США у 2023 році і зросла до 1,68 млрд дол. США у 2024 році (+7%).

Важливо, що сектор демонстрував зростання й порівняно з 2021 роком (510 компаній, понад 45,0 тис. зайнятих, 1,5 млрд дол. США виручки)¹⁴, таким чином, зростання сектору продовжилось і під час повномасштабного вторгнення рф, незважаючи на безпекові ризики.

Галузь (сектор)

Інформаційні технології

Характеристика галузі (сектору) (2023 рік)¹⁵

Суб'єктний склад

561 підприємство у 2023 році.

За даними Харківського ІТ-кластера: 535 компаній і 36,3 тис. ФОП.

¹² DOU (<https://jobs.dou.ua/top50/>); станом на січень 2025 року.

¹³ Без урахування інфляції.

¹⁴ KHARKIV IT RESEARCH 2021. Харківський ІТ Кластер. URL: <https://it-kharkiv.com/kharkiv-it-research>.

¹⁵ Показники наведено за даними Державної служби статистики України (діяльність підприємств) та ГУ

Сумарний дохід галузі (сектору)	Обсяг реалізації підприємств: 12,5 млрд грн у 2023 році. За даними Харківського ІТ-кластера: 1,57 млрд дол. США
Зайнятість у галузі (секторі)	3 718 осіб зайнято на підприємствах. За даними Харківського ІТ-кластера: 45,8 тис. осіб зайнято в секторі ІТ.
Експортний потенціал галузі (сектору)	Сукупний обсяг експорту послуг: 243,9 млн дол. США.
Лідери галузі (сектору)	Лідери галузі в області: за версіями різних вебресурсів рейтинг ІТ компаній відрізняється. Серед лідерів: Academy Smart , Sigma Software, ZONE3000, Netpeak Group. Водночас у Харкові та області діє значна кількість міжнародних і національних компаній з розробки ІТ-продуктів.
Базові передумови формування кластера	
Географічна концентрація	Наявна географічна концентрація надавачів ІТ-послуг. Загалом підприємства, що надають ІТ-послуги, становлять близько 9% ІТ-компаній України. Важливо враховувати, що сектор також включає значну кількість фізичних осіб – підприємців. Близькість до зони бойових дій та безпекові ризики призводять до вимивання компаній та фахівців з області, які релокуються до безпечніших регіонів, однак Харків і сьогодні зберігає значну частину потенціалу.
Природні передумови	Не є визначальним чинником для сектору ІТ. Представники сектору ІТ не мають значного прямого впливу на довкілля, однак опосередковано можуть створювати технічні рішення, що сприятимуть сталому розвитку.
Базова структура концентрації	В області працює низка ІТ-компаній, що спеціалізуються на створенні програмного забезпечення, ІТ-рішеннях, іграх. У секторі відсутні явні монополісти. Водночас ІТ-компанії активно користуються широкою мережею індивідуальних ІТ-спеціалістів.
Транспортна доступність і логістика	Не має значення для сектору загалом, однак може впливати на вибір місця проживання ІТ-спеціалістами.
Додаткові передумови формування кластера	
Профільні заклади освіти	В області функціонують університети, що здійснюють підготовку кадрів у сфері ІТ-технологій: ● Харківський національний університет радіоелектроніки має п'ять факультетів, що готують фахівців у сфері комп'ютерних, інфокомунікацій, інформаційно-аналітичних технологій. ● Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» має Навчально-науковий інститут комп'ютерного моделювання, прикладної фізики та математики і Навчально-науковий інститут комп'ютерних наук та інформаційних технологій. ● Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна має Навчально-науковий інститут комп'ютерних наук та штучного інтелекту.

	● Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця має Навчально-науковий інститут інформаційних технологій. ● Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» має факультет радіоелектроніки, комп'ютерних систем та інфокомунікацій. В області працює низка коледжів, які готують фахівців у сфері ІТ, частина з них є відокремленими структурними підрозділами названих вище університетів: ● Харківський комп'ютерно-технологічний фаховий коледж Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»; ● Харківський фаховий коледж інформаційних технологій Національного аерокосмічного університету ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»; ● Харківський комп'ютерний фаховий коледж; ● Харківський політехнічний фаховий коледж; ● Харківський радіотехнічний фаховий коледж.
Стан людського капіталу	Загальною проблемою галузі є безпекові ризики, що спричиняють відтік кваліфікованих кадрів. Водночас попит на ІТ-кадри в області знижується через зменшення замовлень та інвестицій. ІТ сьогодні – єдина галузь, яка відчуває певний профіцит кадрів. Важливим питанням залишається якість підготовки кадрів та співпраця з системою освіти, і цим питанням активно займається Харківський ІТ-кластер, який працює в області вже понад десять років у формі ГО. Сьогодні для підтримання належного професійного рівня молодих спеціалістів, що виходять на ринок, потрібні заходи з посилення освіти з математики та комп'ютерних технологій, починаючи з рівня середньої освіти. Як показує міжнародний досвід, інвестиції фінансових, матеріальних та організаційних ресурсів в оснащення закладів освіти, починаючи з середніх шкіл, є врешті-решт вигідними для бізнесу, насамперед з ІТ-сфери, через формування стійких навичок, знань, обізнаності про продукти і можливості ІТ-компаній, а також лояльності до тих чи інших гравців ринку.
Профільна інфраструктура підтримки	● В області активно працює Харківський ІТ-кластер, який об'єднує більше 600 компаній і партнерів (з різним статусом). Кластер веде проактивну політику у сфері освіти, проводить мережування, комунікує з органами влади, координує, адвокатує, сприяє сталій роботі ІТ-компаній. Харківський ІТ-кластер є відомою та авторитетною організацією, яка представляє ІТ-сферу Харкова та області на регіональному й національному рівнях. Кластер багато працює із закладами освіти, в рамках кластера діють CEO Club, клуб HR, клуб PR, клуб SMM, клуби бухгалтерів та юристів, які разом працюють над проблемами і спільними рішеннями. ● В області є низка наукових установ, більшість із яких працюють з часів СРСР. Незважаючи на обмежене фінансування, ці установи зберігають певний кадровий та технічний потенціал. ● Важливість R&D установ усвідомлюється гравцями сектору, оскільки без R&D навіть ІТ-сфера – це «бізнес as usual», якому важко конкурувати, адже він не матиме інноваційної компоненти.

Економічна кон'юнктура	Послуги ІТ-сектору мають попит. В області, насамперед у Харкові, залишається значна кількість компаній, які отримують свої замовлення, а також розширюють спектр послуг і розробок у сфері продуктів для оборонної промисловості, незважаючи на безпекові ризики. Крім загальної несприятливої безпекової ситуації, перехід харківських вишів на онлайн-навчання є істотним чинником зниження популярності цих університетів і коледжів, а також якості підготовки майбутніх ІТ-фахівців. Водночас область зберігає значний потенціал, який може швидко зрости після закінчення воєнних дій та підвищення рівня безпеки. Важливо, що ІТ-рішення є важливим чинником забезпечення інноваційності та автоматизації інших галузей промисловості та економічних секторів. За даними Харківського ІТ-кластера, головною особливістю харківського ІТ-ринку є різноманіття ІТ-компаній різних типів і масштабів. У 2021 році в секторі був наявний як великий та середній сервісний бізнес, наприклад NIX, Softserve, EPAM Ukraine, Sigma Software, CodeIT, так і представники ІТ-консалтингу (AltexSoft). Динаміка зростання обсягу індустрії в грошовому вимірі значно випереджала у 2021 році зростання кількості фахівців, що демонструвало, що харківська ІТ-спільнота створює все складніші ІТ-рішення та ІТ-продукти зі значною доданою вартістю¹⁶.
Політична кон'юнктура	ІТ-сектор розглядається як спеціалізація області з огляду на наявний науковий, освітній та організаційний потенціал. Потенціал ІТ сектору залишається значним для експорту послуг, а також для розширення внутрішніх замовлень. Учасники сектору потребують розширення колаборацій у сфері освіти, R&D-можливостей, підтримки науки, а також високого рівня комунікації всередині сектору. Харківський ІТ-кластер є одним із прикладів успішної кластеризації окремої сфери економічної діяльності, і він відіграє ключову роль у промоції ІТ-сектору області й забезпечення комунікації з органами влади.
Потенціал, потреби і перешкоди для розвитку кластера	Безпекові ризики є найбільшою перешкодою для сталої діяльності ІТ-сектору. Сьогодні ІТ-сектор є добре організованою мережею компаній, яка через ІТ-кластер забезпечує себе кадрами та маркетингом галузі загалом, а також вирішує нагальні проблеми сектору. Спільними потребами є: 1 стала робота із закладами освіти; 2 організаційні та технічні інновації; 3 залучення або повернення замовників; 4 постійне мережування та комунікація. Збереження статусу ІТ-сектору як пріоритетного для області та збереження репутації Харкова як інтелектуального й технічного центру, організаційна підтримка освітніх ініціатив бізнесу, а також відновлення привабливості регіону як місця проживання є важливими для розвитку кластера.

Харчова промисловість

Харківська область, попри високий рівень урбанізації, має розвинене сільське господарство. Сільськогосподарські угіддя становлять 76,7% площі земель області, область також мала потужний тваринницький комплекс, однак після повномасштабного вторгнення РФ сільське господарство зазнало значних втрат, і безпекові ризики залишаються високими.

Харчова промисловість входить до переліку трьох найбільш розвинених галузей переробної промисловості області. Після першого шокового скорочення виробництва у 2022 році, вона почала відроджуватися і має потенціал подальшого відновлення.

Агропереробка є однією з перспективних смарт-спеціалізацій області. Водночас значна частина потужностей агропромислового комплексу зазнала руйнувань і знищення.

Через військову агресію постраждало понад 630 сільськогосподарських підприємств, близько 30 підприємств харчової та переробної промисловості¹⁷. У 2021 році агропромисловий потенціал області не тільки забезпечував потреби внутрішнього ринку, а й працював на експорт (соняшникова олія, зернові, харчова продукція). В умовах повномасштабного вторгнення РФ експорт знизився, але все одно триває.

Харківська область має значну кількість закладів освіти; в області працює **Державний біотехнологічний університет**, а також його відокремлені підрозділи (коледжі).

Харчову промисловість області представляють такі відомі компанії:

- Корпорація «Бісквіт-Шоколад» (місто Харків): об'єднує Харківську бісквітну фабрику та кондитерську фабрику «Харків'янка», веде історію з XIX ст., виробляє широкий спектр солодошів.
- ТОВ «Фабрика морозива Хладопром» (місто Харків): виробляє морозиво.
- ТОВ «Харківський молочний комбінат» (місто Харків): виготовляє широкий спектр молочної продукції під ТМ «Агромол».
- ТОВ Комерційно-виробнича фірма «РОМА» (місто Златопіль): спеціалізується на виробництві борошна та хлібобулочних виробів, прийоми та переробці зерна.
- Салтівський м'ясокомбінат (місто Харків): підприємство SMK Group, виробляє м'ясну продукцію.

У Харківській області перед повномасштабним вторгненням працювало більше підприємств галузі, однак частина з них були змушені релокуватися або припинити діяльність.

У 2023 році частка зайнятих у сфері виробництва харчових продуктів становила 6,6% від усіх зайнятих на підприємствах області, обсяг реалізації становив 6,7% сукупного обсягу реалізації підприємств області, а експорт продукції агропереробки – 24,9% експорту товарів¹⁸. Динаміка кількості підприємств і зайнятих у галузі харчової промисловості у 2023 році відносно 2021 року була негативною; обсяг реалізації зменшився на 14,2%¹⁹ і становив 4,1% від обсягу реалізації харчової галузі України.

Галузь (сектор)	Харчова промисловість
Характеристика галузі (сектору) (2023 рік) ²⁰	
Суб'єктний склад	347 підприємств.
Сумарний дохід галузі (сектору)	Обсяг реалізації підприємств: 33,3 млрд грн.

¹⁷ Стратегія розвитку Харківської області на 2021–2027 роки.

¹⁸ Жири та олії тваринного або рослинного походження, готові харчові продукти.

¹⁹ Без урахування інфляції.

²⁰ Показники наведено за даними Державної служби статистики України (діяльність підприємств)

Зайнятість у галузі (секторі)	17 711 осіб зайнято на підприємствах.
Експортний потенціал галузі (сектору)	Сукупний обсяг експорту галузі: 193,4 млн дол. США, у т. ч.: жири тваринного або рослинного походження, рослинні олії: 106,6 млн дол. США; готові харчові продукти: 86,8 млн дол. США.
Лідери галузі (сектору)	Лідери галузі в області: Корпорація «Бісквіт-Шоколад», Харківський жировий комбінат, Салтівський м'ясокомбінат.
Базові передумови формування кластера	
Географічна концентрація	Наявна відносна географічна концентрація виробників , особливо це стосувалося виробництва м'ясної продукції у період перед повномасштабним вторгненням.
Природні передумови	Важливими для формування та розвитку кластера є кліматичні умови, сталість виробництва та/або постачання сировини. Сільське господарство області має потенціал для відновлення попри проблеми, спричинені воєнними діями. Діяльність суб'єктів, які є потенційними учасниками кластера, може мати наслідки для стану довкілля у Харківській області, тому впровадження сучасних екологічних стандартів є важливою передумовою для сталості функціонування галузі.
Базова структура концентрації	У галузі є великий виробник кондитерських виробів – Корпорація «Бісквіт-Шоколад», значна частина продукції якого експортується. Водночас в області сформувався комплекс підприємств, які переробляють продукцію тваринництва і відомі за межами області. Ці підприємства мали налагоджену мережу постачання сировини, дистрибуцію та ринки збуту. В області також сконцентровано значну кількість виробників широкого асортименту іншої харчової продукції, такої як жири та олії, борошно-мелльно-круп'яні та макаронні вироби.
Транспортна доступність і логістика	Харківська область має хорошу транспортну доступність для доставки сировини та складників, важливих для виробництва, а також для дистрибуції продукції в області та сусідніх індустріальних регіонах, однак зараз частина східних територій України є окупованими або перебувають у зоні бойових дій. За цих умов основні ринки збуту продукції за межами області розташовано на захід від області.
Додаткові передумови формування кластера	
Профільні заклади освіти	У Харківській області працює Державний біотехнологічний університет , який має кілька факультетів, пов'язаних із агровиробництвом, в тому числі факультет переробних і харчових виробництв. Харківський фаховий коледж харчової промисловості Державного біотехнологічного університету готує студентів за спеціальністю «Харчові технології». Липковатівський аграрний фаховий коледж готує технологів з виробництва і переробки продукції тваринництва.

	Вовчанський фаховий коледж Державного біотехнологічного університету і Красноградський аграрно-технічний фаховий коледж імені Ф.Я. Тимошенка готують студентів у сфері агроінженерії. В області бракує закладів професійної (професійно-технічної) освіти, які спеціалізуються на харчових технологіях.
Потенціал, потреби і перешкоди для розвитку кластера	Нестача кадрів є певною проблемою, адже відбувається відтік населення з небезпечного регіону. Крім того, заклади освіти Харківщини працюють онлайн, і це знижує якість підготовки. Зважаючи на скорочення виробництва, руйнування виробничих потужностей та перехід більшості підприємств у режим «виживання», підприємства не потребують великої кількості нових робітників, але прагнуть зберегти тих, хто працює сьогодні. Водночас в області все ще наявні висококваліфіковані кадри, і це підтримує потенціал галузі та дозволяє підприємствам продовжувати працювати. Порівняно з безпековими ризиками, проблема кадрів не є найгострішою.
Профільна інфраструктура підтримки	- В області працює кілька наукових установ у сфері агровиробництва: Інститут рослинництва імені В. Я. Юр'єва НААН України, Інститут овочівництва і баштанництва НААН України, Інститут тваринництва НААН України, Український науково-дослідний інститут олій та жирів НААН України. - Спеціалізовані бізнес-об'єднання сфери агропереробки відсутні, хоча була спроба створити Агрофудкластер, яка не стала успішною.
Економічна кон'юнктура	Налагоджені бізнес-процеси і партнерства було порушено через катастрофічне погіршення безпекової ситуації; зокрема, закордонні партнери відмовляються співпрацювати з підприємствами прифронтових міст. Галузь є дуже чутливою до змін кон'юнктури на ринках і в споживчій поведінці, однак сьогодні належний маркетинг поступається місцем необхідності відновлення зруйнованих потужностей та збереження виробництва на беззбитковому рівні. Проблемними для галузі області залишаються питання 1 зменшення ринків збуту й кількості замовлень; 2 руйнування обладнання, безпеки та відновлення; 3 відтоку кадрів; 4 ускладненої логістики.
Політична кон'юнктура	Галузь розглядається як одна з основних для області. Потенціал галузі залишається значним для внутрішнього ринку. Учасники галузі, які не планують релокуватися, потребують спеціального режиму для бізнесу прифронтової зони, і це питання повинно вирішуватись на центральному рівні. Необхідні спеціальні фінансові інструменти для підтримки бізнесу, який не має можливості залучати кошти самостійно: гранти, програми участі у виставках. Крім того, потрібне спрощення процедури реєстрації збитків та руйнувань, адекватні інструменти підтримки для відновлення постраждалих підприємств.
Потенціал, потреби і перешкоди для розвитку кластера	Досвід спроб створити кластер у галузі харчової промисловості показує, що більшість підприємців не готові об'єднуватись та співпрацювати добросовісно.

Створення кластера можливе за умови підтримки якоїсь потужної організації, органів влади, гранту, а також фінансування на початковій дослідження внутрішнього ринку, що змінився за час повномасштабного, та можливостей експорту.

При цьому важливі гарантії та чіткі плани підтримки кластерної ініціативи: що саме планується, в який період і на яких умовах; яка участь і гарантії доброчесності вимагаються від учасників кластера.

Для реалізації кластерних ініціатив потрібні потужні лідери та мотивація до спільного розвитку. На етапі, коли більшість підприємств намагаються врятувати свій бізнес, їхнього ресурсу не вистачатиме на додаткову активність або витрати.

Водночас, якщо участь у кластері дозволить зменшити собівартість продукції, забезпечить кращу мережу збуту, рекламу, дослідження та обмін досвідом, це буде мотиваційними чинниками. Однак на початковому етапі кластер харчової промисловості потребує організаційної та фінансової підтримки.

Поліграфічна та видавнича діяльність

Харківська область має розвинену видавничу діяльність, яка є частиною креативних індустрій, а також поліграфічне виробництво. В області працюють численні поліграфічні підприємства, тільки в Харкові нараховується понад десять видавництв. Потенціал Харкова як великого освітнього та культурного центру України створює ґрунт для процвітання видавничої справи та поліграфічного дизайну. На території Харківської області працює багато закладів вищої освіти, які є дотичними до поліграфічного виробництва та видавничої справи: **Харківська державна академія дизайну і мистецтв**, яка готує дизайнерів; **Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди** готує студентів філологічних спеціальностей, а також за спеціальністю «Дизайн», а **Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна** має факультет іноземних мов, який готує фахівців у галузі іноземної філології зі знанням двох, трьох і більше іноземних мов, а також філологічний факультет. Декілька закладів фахової передвищої та професійної (професійно-технічної) освіти також готують фахівців для цього сектору.

Серед лідерів галузі:

- **«Фоліо»:** одне з найбільших видавництв в Україні; видає класичну та сучасну українську та перекладну літературу українською, англійською, німецькою, французькою, польською мовами.
- **«Vivat»:** спеціалізується на виданні книжкових бестселерів українською мовою, щорічно видає близько 300 нових творів.
- **«Ранок»:** лідер вітчизняного ринку навчальної, методичної та дитячої літератури.
- **АССА** («Агенція сучасних спеціалістів та авторів»): спеціалізується на випуску дитячої художньої, шкільної та розвивальної літератури.
- **Видавничий дім «Школа»:** видання та гуртова торгівля книжками власного виробництва для дітей і дорослих.
- **Видавнича група «Основа»:** спеціалізується на випуску науково-методичної літератури та педагогічної преси, психології й виховання.
- **Друкарня «Фактор-Друк»:** найбільше на Сході України підприємство, що здійснює виробництво книг, газет, журналів, рекламної продукції та канцелярських товарів.
- **ТОВ «Рекламно-поліграфічне агентство «Бріск»:** найбільший український виробник паперової продукції, асортимент якої включає щоденники, планінги, календарі, алфавітні книги, записні та ділові книги, зошити (загалом понад 1 500 найменувань).

- **ТОВ «Рейтинг»** є виробником поліграфічного устаткування, а також надає широкий спектр поліграфічних послуг.
- У 2023 році частка зайнятих у сфері видавничої та поліграфічної справи становила 1,3% від усіх зайнятих на підприємствах області, обсяг реалізації становив 1,3% сукупного обсягу реалізації підприємств області, а експорт продукції поліграфії (папір, картон, друкована продукція) – 0,6% експорту товарів. Галузь продемонструвала зростання обсягу реалізації на 7,3% у 2023 році порівняно з 2021 роком. Підприємства галузі в Харківській області забезпечували 18,3% обсягу виробництва поліграфічної та друкованої продукції підприємствами України.

Галузь (сектор)	Поліграфічна та видавнича діяльність
Характеристика галузі (сектору) (2023 рік) ²¹	
Суб'єктний склад	238 підприємств.
Сумарний дохід галузі (сектору)	Обсяг реалізації підприємств: 6,7 млрд грн.
Зайнятість у галузі (секторі)	3 572 особи зайнято на підприємствах.
Експортний потенціал галузі (сектору)	Сукупний обсяг експорту галузі (друкована продукція): 2,8 млн дол. США.
Лідери галузі (сектору)	Лідери галузі в області: у Харкові працює низка великих видавництв, які є лідерами видавничої справи національного масштабу («Фоліо», «Віват», «Ранок» та ін.). Їхня діяльність була і є визначальною для підтримки процесу культурного становлення та розвитку України, а також підсилює репутацію Харкова як центру інтелектуального життя країни. Спеціалізовані підприємства галузі у поліграфії: ТОВ «Рекламно-поліграфічне агентство «Бріск», ТОВ «Рейтинг».
Базові передумови формування кластера	
Географічна концентрація	Наявна відносна географічна концентрація виробників. Підприємства сектору поліграфічної та видавничої діяльності не становлять значної ваги в загальній кількості підприємств області, однак загалом поліграфічні підприємства і видавництва не є дуже численними в масштабах всієї країни. Їх відносна концентрація у Харківській області є високою.
Природні передумови	Природні ресурси не є визначальними для розвитку кластера. Водночас важливими є людські ресурси і мережі спеціалістів творчих професій. Найбільш цікавими для формування в області кластера поліграфії та виробничої справи є суб'єкти господарювання, що спеціалізуються на виробництві друкованих виробів (книг та поліграфічної продукції), а також широке коло залучених до дизайну, творчості, досліджень, освіти та інших дотичних до видавництва сфер.

²¹ Показники наведено за даними Державної служби статистики України (діяльність підприємств) та ГУ статистики у Харківській області (експорт).

Економічна кон'юнктура	Традиційно галузь має велику вагу фізичних осіб – підприємців та самозайнятих осіб і є частиною креативних індустрій регіону, які визначено як смарт-спеціалізація у регіональній Стратегії. Учасники потенційного кластера мають налагоджені зв'язки з мережами продавців книг та поліграфічної продукції, а також продають видання напряму споживачам через інтернет-магазини та книгарні.
Транспортна доступність і логістика	Поліграфічна і книжкова продукція з області продається по всій Україні, а також за кордоном. Після початку повномасштабного вторгнення рф логістика ускладнилась.
Базові передумови формування кластера	
Профільні заклади освіти	В області працює Харківська державна академія дизайну і мистецтв, яка має витоки з 1921 року. З 2000 року, після численних реорганізацій, на факультеті «Дизайн» здійснюється підготовка бакалаврів, спеціалістів, магістрів за напрямом підготовки «Дизайн» за трьома спеціалізаціями: «Промисловий дизайн», «Графічний дизайн», «Дизайн інтерактивних засобів візуальних комунікацій». Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди готує студентів філологічних спеціальностей, а також за спеціальностями «Дизайн» (у т. ч. «Графічний дизайн») та «Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація» (в т. ч. спеціалізація «Прикладна та книжкова графіка»). Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна має факультет іноземних мов, який готує фахівців у галузі іноземної філології зі знанням двох, трьох і більше іноземних мов, а також філологічний факультет, який готує студентів за спеціальностями «Філологія» та «Журналістика». Харківський фаховий коледж технологій та дизайну готує фахівців графічного дизайну, а Державний навчальний заклад «Харківський регіональний центр професійної освіти поліграфічних медіатехнологій та машинобудування» готує друкарів офсетного плоского друкування, налагоджувальників поліграфічного устаткування та палітурників. За програмою освіти фахових молодших бакалаврів цей заклад готує фахівців за спеціальністю «Видавництво та поліграфія».
Стан людського капіталу	У регіоні наявні людські ресурси для роботи галузі. Крім того, галузь може активно використовувати дистанційну працю авторів, редакторів, дизайнерів та інших фахівців, що є дуже важливим чинником в умовах безпекових ризиків регіону та істотного відтоку кадрів із небезпечних населених пунктів.
Профільна інфраструктура підтримки	Спеціалізовані бізнес-об'єднання галузі відсутні. Інноваційні технології використовують на ЗАТ «Науково-дослідний інститут лазерних технологій», де виготовляють фотополімерні пластини, займаються лазерною поліграфією.
Економічна кон'юнктура	Харків – приклад видавничого кластера, який виник історично. В Харкові забезпечується фактично повний цикл книговиробництва, а до початку повномасштабного вторгнення в Харкові друкували, за різними оцінками, близько 80% українських книг ^{22, 23} .

²² Радіо Свобода. URL:

<https://www.radiosvoboda.org/a/obkladayemo-mishkamy-piskom-knyhodruk-kharkiv/3297911.html>.

²³ TEXTY.ORG.UA. URL:

<https://texty.org.ua/articles/109418/knyzhkova-stolytsja-jak-u-kharkovi-vydajut-i-drukujut-knyzhky-pid-chas-vijny/>.

	Друкарське обладнання складно релокувати, тому більшість підприємств продовжують працювати, незважаючи на безпекову ситуацію. Попри всі виклики, харківські книгодрукарі працюють і на закордонному ринку, однак під час воєнних дій кількість замовлень зменшилася через ризики. Діяльність представників галузі була сталою до початку повномасштабного вторгнення рф, тому що галузь є традиційною для регіону. Видавнича справа орієнтована на індивідуального споживача, водночас поліграфія в широкому сенсі обслуговує також потреби бізнес-споживачів. Важливими завданнями залишаються ефективний маркетинг і постійне відстеження сучасних потреб населення в інтелектуальній та графічній продукції.
Політична кон'юнктура	Поліграфічна та видавнича діяльність розглядається як важлива для області галузь і частина креативних індустрій, а також вона забезпечує «візитівку» області як культурно і технологічно розвиненого регіону. Потенціал сектору залишається значним для внутрішнього ринку і має перспективи відновлення експорту в повоєнний час. Водночас конкуренція між представниками галузі є жорсткою, і це заважає об'єднанню у формальній структурі. Особливо високою є конкуренція у сфері видавництва навчальної літератури.
Потенціал, потреби і перешкоди для розвитку кластера	Потенціал кластера є очевидним з огляду на процеси культурного відродження і зростання попиту на українську та закордонну сучасну літературу, нон-фікшн видання. Крім пошуку безпечних локацій і збереження обладнання та людей, найбільшими проблемами є демпінг цін і нечесна конкуренція, а також високе податкове навантаження в умовах воєнного часу. Загалом галузь має потенціал для розвитку, але потребує інституційної підтримки, відновлення зв'язків із закордонними замовниками, координації та зміни підходів у державній політиці закупівель. Питання довіри, лідерства, правил взаємодії та фінансування потенційного кластера є проблемними з огляду на високу конкуренцію та відсутність консолідації галузі навколо спільних проблем.

Фармацевтичне виробництво

Фармацевтична індустрія активно розвивається у Харківській області. Харків є флагманом вітчизняної фармацевтичної галузі, адже для успішного розвитку фармацевції в регіоні існують передумови: наявність закладів освіти, налагоджене виробництво, логістичні зв'язки. Крім того, Харківщина має запаси місцевої сировини (спирту, лікувальних та мінеральних вод), необхідних для виробництва медичних препаратів²⁴. В області функціонує Національний фармацевтичний університет, що має давні освітні традиції.

На виробництві лікарських засобів спеціалізуються такі підприємства:

- ТОВ фармакологічна компанія «Здоров'я»: у продуктовому портфелі запропоновано понад 350 різновидів препаратів.
- АТ «Лекхім-Харків»: випускає 130 найменувань препаратів.
- БАТ Хімфармзавод «Червона зірка»: випускає медичні та косметичні препарати.

- АТ «Стома»: український виробник штучних зубів, стоматологічних матеріалів і лікарських засобів, заснований у 1929 році як Харківський завод медичних пластмас та стоматологічних матеріалів. Сьогодні це одне з найбільших медичних підприємств в Україні.
- ПАТ «Харківське підприємство по виробництву імунобіологічних та лікарських препаратів «Біолік»: розробляє, виробляє та продає лікарські засоби, дієтичні добавки, гігієнічно-профілактичні засоби та ін.
- ТОВ «Науково-виробнича фармацевтична компанія «Ейм»: виготовляє мазі, настої, збори, косметичні засоби та харчові добавки.
- ТОВ «Мікрофарм»: найбільший виробник спреїв та аерозолів в Україні.
- ТОВ «Ветсинтез»: виробник ветеринарних препаратів за світовими стандартами якості.

У 2022 році²⁵ частка зайнятих у сфері виробництва фармацевтичної продукції становила 1,1% від усіх зайнятих на підприємствах області, обсяг реалізації становив 1,0% сукупного обсягу реалізації підприємств області, а експорт фармацевтичної продукції – 1,3% експорту товарів у 2023 році. Галузь продемонструвала зменшення обсягу реалізації на 38,3% у 2022 році порівняно з 2021 роком. Підприємства галузі Харківської області забезпечували 8,2% обсягу виробництва фармпрепаратів підприємствами України у 2022 році.

Галузь (сектор)	Фармацевтичне виробництво
Характеристика галузі (сектору) (2023 рік) ²⁶	
Суб'єктний склад	31 підприємство.
Сумарний дохід галузі (сектору)	Обсяг реалізації підприємств: 3,6 млрд грн у 2022 році.
Зайнятість у галузі (секторі)	3 276 осіб зайнято на підприємствах.
Експортний потенціал галузі (сектору)	Сукупний обсяг експорту галузі: 9,9 млн дол. США.
Лідери галузі (сектору)	Лідери галузі в області: ТОВ фармакологічна компанія «Здоров'я», АТ «Лекхім-Харків», ТОВ «Ветсинтез».
Базові передумови формування кластера	
Географічна концентрація	Наявна географічна концентрація виробників. Підприємства, що спеціалізуються на фармацевтичному виробництві в країні загалом, не є численними, і в Харківській області сконцентровано близько 15% фармацевтичних виробників України. Представники галузі виготовляють широкий спектр продукції, також в області наявні потужні дистриб'ютори фармацевтичної продукції.
Природні передумови	Важливими для формування та розвитку кластера є сталість виробництва та/або постачання сировини.

²⁵ Дані за 2023 рік не публікуються Державною службою статистики з мотивів конфіденційності.

²⁶ Показники наведено за даними Державної служби статистики України (діяльність підприємств) та ГУ статистики у Харківській області (експорт).

	Діяльність суб'єктів, які є потенційними учасниками кластера, не має значних наслідків для стану довкілля у Харківській області, але є чутливою до якості сировини, що надходить з області, адже підприємства дотримуються високих стандартів якості.
Базова структура концентрації	В області є кілька великих виробників, але вони не мають монопольної позиції. Виробництво фармацевтичної продукції для людей і тварин здійснює досить розгалужена мережа виробників. В області наявні передумови для формування кластера фармацевтичного виробництва, та спільного просування Харкова як наукового і виробничого центру у сфері фармації.
Транспортна доступність і логістика	Харківська область має хорошу мережу шляхів для доставки сировини та складників, важливих для виробництва і для дистрибуції продукції в Україні. Однак сьогоденні безпекові ризики впливають на логістичні маршрути і шляхи дистрибуції, тому що численні дистриб'ютори Сходу України не можуть продовжувати бізнес.
Додаткові передумови формування кластера	
Профільні заклади освіти	В області працює спеціалізований Національний фармацевтичний університет, який має фармацевтичний факультет і факультет медико-фармацевтичних технологій. Державний біотехнологічний університет має факультет ветеринарної медицини та факультет біотехнологій. Центр післядипломної освіти та професійного розвитку медичних кадрів Приватного закладу вищої освіти «Харківський інститут медицини та біомедичних наук» пропонує освіту у сфері фармації. Фаховий коледж Національного фармацевтичного університету готує студентів за спеціальністю «Фармація», яка включає освітні програми з фармації, виробництва фармацевтичних препаратів та аналітичного контролю якості хімічних лікарських сполук.
Стан людського капіталу	Підготовка кадрів належної кваліфікації є ключовим питанням для розвитку галузі та для роботи на підприємствах всіх рівнів – від розробки фармацевтичних продуктів до провізорів у аптечних закладах. В області є достатньо закладів освіти, однак залишається актуальним питання якості підготовки. Молоді фармацевти, що приходять після навчання, часто не мають достатньої практики через дистанційне навчання. Нині також спостерігається відтік наукових кадрів за кордон, що робить наукову базу галузі менш потужною.
Профільна інфраструктура підтримки	На базі Національного фармацевтичного університету працюють: ● Навчально-науковий інститут прикладної фармації; ● Навчально-науковий інститут терапії та реабілітації НФаУ (філія); ● Клініко-діагностичний центр; ● Науково-методична лабораторія з питань фармацевтичної освіти; ● Центр інформаційно-дистанційних технологій навчання НФаУ.

	В області працює Інститут проблем кріобіології і кріомедицини Національної академії наук України. Інститут мікробіології та імунології ім. І.І. Мечникова НАМН України проводить дослідження в галузі мікробіології, імунології та алергології, розробляє нові вакцини та імунобіологічні препарати. Діє також ДП «Український науковий фармакопейний центр якості лікарських засобів».
Економічна кон'юнктура	Продукція галузі має постійний попит і належить до базових продуктів, необхідних для споживачів. Водночас важливо, що конкуренція між національними та іноземними компаніями-виробниками фармацевтичних препаратів є високою. Тому вітчизняні виробники приділяють багато уваги покращенню якості продукції. При цьому відбувається динамічний розвиток підприємств суміжних секторів та сфер, розвиток яких передбачає виведення на ринок фармакологічних продуктів (дієтичні добавки). Діяльність представників галузі є переважно сталою, вони працюють тривалий час і мають налагоджені бізнес-процеси і партнерства. Значну кількість сировини для виробництва препаратів представники галузі імпортують, відбувається також експорт фарм-препаратів. Нині зростає попит на медичні послуги з огляду на велику кількість поранених, а також загострення проблем психічного здоров'я населення; відбувається зміщення пріоритетів донорської допомоги медичній галузі на користь військової медицини. Тож фармацевтична галузь має реагувати відповідно. Водночас бракує ресурсів для розробки нових оригінальних препаратів, тому вітчизняна фармація часто орієнтується на випуск традиційних препаратів та генериків. Спільними інтересами підприємств галузі можуть бути: 1 координація закупівлі сировини і складників; 2 координація закупівлі упаковки; 3 кооперація у довгострокових проєктах (таких як дослідження і розробки, лабораторії).
Політична кон'юнктура	Галузь розглядається як спеціалізація області з огляду на наявний науковий, освітній та виробничий потенціал, а також традиції виробництва фармацевтичної продукції. Важливо, що галузь охорони здоров'я Харківської області перебуває у стані значної кризи через бойові дії, проте демонструє стійкість та адаптивність. Разом із медициною фармацевтична промисловість реагує на безпекові виклики, забезпечуючи сталість виробництва.
Потенціал, потреби і перешкоди для розвитку кластера	Для розвитку фармпромисловості ключовим є виконання вимог GMP (Належної виробничої практики) до якості, які висуває ЄС. Крім того, важливими напрямками є спільна адвокація інтересів виробників, підтримка розробок та експорту. Головними перешкодами розвитку галузі є кадровий дефіцит, фінансова нестабільність та низький рівень міжінституційної довіри. Крім того, постійна загроза безпеці через близькість до зони бойових дій стримує інвестиції та ускладнює довгострокове стратегічне планування. Загалом галузі бракує узгодженої стратегії розвитку, а також спостерігається висока конкуренція.

VI. ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ

- 1 Харківська область має розвинену економіку і значний інтелектуальний, науковий та культурний потенціал, який покладено в основу смарт-спеціалізації та пропонування кластерів. Метою регіонального економічного розвитку є побудова екосистеми, де економіка, наука, освіта й інновації взаємопов'язані та підсилюють одна одну. Сьогодні метою є використання унікальних переваг і спеціалізації Харківської області та визначення точок росту попри високі безпекові ризики.
- 2 Харківська ОВА приділяє багато уваги економічному розвитку. Важливу роль у комунікації ОВА та бізнесу відіграють бізнес-об'єднання і наявні кластерні утворення, які теж є частиною екосистеми. Кластери, які ще не сформувались як організаційні структури, потенційно також сприятимуть більш фокусованій та якісній взаємодії бізнесу, держави, місцевих органів влади, наукових установ і закладів освіти.
- 3 Сьогодні область має приклад успішного кластера – Харківського ІТ-кластера. Крім того, в області діє Харківський кластер Інжиніринг – Автоматизація – Машинобудування (IAM), який позиціонує себе як спільноту інноваторів у секторах інжинірингу, автоматизації та машинобудування. Приклади успішних кластерів дуже важливі для формування нових кластерів у різноманітних сферах та мотивації бізнесів до об'єднання у кластерні структури.
- 4 Ініціювання кластерів має включати інформаційну та промоційну кампанію, навчання та консультаційну підтримку з метою формування розуміння: (1) Що таке кластер? (2) Для чого об'єднуватися? (3) Які переваги кластера? (4) Як співпрацювати? Інформаційна кампанія щодо можливостей і переваг кластерів є вкрай важливою з огляду на брак знань або суперечливий досвід об'єднання бізнесів в інших форматах.
- 5 Підтримка розвитку кластерів повинна включати також підготовку спеціалістів, які могли б працювати як менеджери кластерів. Перехід до кластерної моделі розвитку потребує послідовних зусиль та добре організованої системної підтримки, яка обов'язково повинна включати навчання з питань технологій управління кластерами.
- 6 Ініціатива «згори» щодо формування кластерів є доцільною в багатьох випадках, тому що кластеризація в області може бути корисною насамперед для малого та середнього бізнесу, який не має значних ресурсів для розбудови та фінансування нових структур. За наявності мотивації та лідерів в окремих галузях, підтримка з боку місцевої влади та/або донорських організацій може стати вирішальною для започаткування первинної ініціативи.
- 7 Особливістю Харківської області є смарт-спеціалізація на галузях, які мають стратегічне значення на національному рівні, крім смарт-спеціалізацій на окремих галузях регіонального рівня. Промислово-науковий комплекс Харківської області має великий потенціал до розвитку за умови зменшення безпекових ризиків. Водночас кластери, що забезпечують розвиток галузей, орієнтованих на індивідуальних споживачів (фармація, харчова промисловість, видавнича та поліграфічна діяльність), також є важливою складовою диверсифікації економіки області.

- 8 Процес євроінтеграції України потребує підтримки впровадження стандартів ЄС, тож промоційна кампанія та інформаційні матеріали щодо кластеризації повинні охоплювати досвід країн-членів ЄС та інформацію про регламенти і стандарти ЄС.
- 9 Ступінь відкритості різних галузей до об'єднання є різним, тому формування кластерів у сфері фармацевтичного виробництва або видавничої діяльності може бути складнішим і потребувати більше зусиль щодо мотивації учасників та промоції переваг кластерів. Водночас за умови визначення ефективних лідерів та використання прикладів успішних кластерів в області, можливі зрушення і у відносно «закритих» галузях. Важливим є встановлення правил доброчесної співпраці.

Дорожня карта розвитку потенційних кластерів

Потенційний кластер	Напрями підтримки
Кластер харчової промисловості	1 Спільний маркетинг продукції галузі (просування продуктів харчової промисловості під спільним брендом, підтримка участі у виставково-ярмаркових заходах). 2 Підготовка профільних спеціалістів з харчових технологій, зусилля щодо втримання наявного кадрового потенціалу. 3 Інформаційна підтримка, консалтинг і мережування для бізнесів (грантові можливості, можливості спеціалізованого консалтингу та навчання, галузеві фестивалі, виставки та форуми, торговельні місії та візити). 4 Мінімізація шкоди від воєнних дій: відновлення зв'язків із замовниками, відновлення виробничого обладнання. 5 Фінансова та організаційна підтримка потенційного кластера; сприяння діалогу між його потенційними учасниками та промоція саме кластерної моделі об'єднання зусиль.
Кластер інформаційних технологій	1 Активна співпраця органів влади з наявним Харківським ІТ-кластером; поширення його досвіду на інші сектори та галузі. 2 Підтримка освітніх програм у закладах вищої та фахової передвищої освіти в тісній співпраці з ІТ-бізнесом. 3 Участь ІТ-компаній у розробці рішень щодо автоматизації та цифровізації в різних секторах, у тому числі визначених як смарт-спеціалізація регіону. Процес автоматизації частково вирішує проблему браку кадрів, а також сприяє вищій продуктивності та якості виробництва. 4 Системні зусилля з відновлення привабливості області як місця для проживання для ІТ-спеціалістів у повоєнний час.
Кластер видавничої діяльності	1 Сприяння відновленню зв'язків із замовниками; забезпечення чесної участі у державних закупівлях. 2 Підтримка репутації Харкова як видавничого центру, спільний маркетинг.

	3 Інформаційні та промоційні заходи, що включатимуть як мотиваційні, так і технічні пояснення щодо 1) механізму об'єднання зусиль, 2) правил та 3) переваг кластера. 4 Пошук лідерів та формування стратегії кластера; встановлення правил взаємодії та виявлення спільних інтересів; підтримка ініціатив потенційних учасників кластера.
Кластер фармацевтичного виробництва	1 Активізація комунікації всередині галузі, виявлення лідерів для координації процесу об'єднання та навчання цих лідерів. 2 Інформаційні та промоційні заходи, що включатимуть як мотиваційні, так і технічні пояснення щодо 1) механізму об'єднання зусиль, 2) правил та 3) переваг кластера. 3 Вироблення правил взаємодії, які враховуватимуть особливості галузі: закритість, високі вимоги до стандартів якості, високу активність з експорту та імпорту, необхідність розробок. 4 Сприяння якісній підготовці кадрів для галузі, в тому числі за підтримки потенційного кластера. 5 Формування кластера за принципом «згори вниз» з огляду на те, що наявні практики бізнесу в галузі не сприяють активній комунікації та формуванню об'єднань.

Цей матеріал підготовлено Центром розвитку інновацій в межах проєкту «Посилення фінансової спроможності ММСП та економічного відновлення регіонів через розвиток кластерів» за сприяння Програми розвитку ООН (ПРООН) в Україні у межах Проєкту «Трансформаційне відновлення задля безпеки людей в Україні», за фінансової підтримки уряду Японії.